

टीकापुर, कैलाली घटना मानवअधिकार अनुगमन प्रतिवेदन

टीकापुर, कैलाली, नेपाल
१० देखि १३ चैत्र २०७२

नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धी वकिल समूह (लाहूर्निप)

अनामनगर, काठमाडौं, नेपाल

पो.ब.नं.:१११७९

इमेल:lahurnip.nepal@gmail.com

वेबसाइट: www.lahurnip.org

अनुगमन टोली

शंकर लिम्बू

भिम राई

टहल थामी

देव कुमार सुनुवार

विषयसूची

भूमिका	३
संक्षेपमा तराई र थारु सम्बन्धी विवरण.....	४
उद्देश्यहरू.....	४
विधि.....	४
सीमा.....	५
प्राप्त तथ्य	५
द्वन्द्व अधि र पछिको अवस्था.....	५
राज्यको निकायप्रति स्थानीयको अविश्वास.....	६
विस्थापन.....	७
मानव अधिकार संस्थाहरूको प्रतिक्रिया.....	७
मानवअधिकारको अवस्था	७
पहिचानको आधारमा विभेद र आत्मनिर्णयको अधिकार.....	७
स्वतन्त्र तथा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार.....	८
शान्तिपूर्ण भेला हुने अधिकार.....	८
यातना, अपमानजनक तथा अमानवीय व्यवहार विरुद्धको अधिकार.....	९
निस्पक्ष सुनुवाईको अधिकार.....	९
मानवअधिकार रक्षकहरूको अधिकार.....	१०
बालबालिकाको अधिकार तथा शिक्षाको अधिकार.....	११
स्वास्थ्यको अधिकार.....	११
साँस्कृतिक अधिकार.....	१२
सम्पत्तिको अधिकार.....	१२
निष्कर्ष तथा सुझावहरू	१४

भूमिका

नेपालमा १० वर्षे सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्यपछि २०६४ चैत्र २८ मा पहिलो संविधानसभाको निर्वाचन भयो । पहिलो संविधानसभा संविधान नबनाई २०७० जेठ १४ मा विघटनपछि दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन २०७० मंसिर ४मा भयो । राजनीतिक अन्यायताकै बीच २०७२ जेठ महिनामा नेपाली काङ्ग्रेस, नेकपा (एमाले), एकीकृत नेकपा माओवादी) र मधेशी जनअधिकार फोरम (लोकतान्त्रिक) गच्छदार समूहबीच संविधान जारी गर्ने सन्दर्भमा भएको १६ बुँदे सहमति भयो । अन्य पक्षबाट सर्वत्र विरोध भएपछि सो सहमति सर्वाधिक विवादित बन्न पुग्यो । सो सहमतिले जनताको सहभागितामा संविधान बन्ने प्रक्रिया रोक्ने, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ भन्दा प्रतिगामी र सर्वोच्च अदालतको फैसला विरुद्ध भएको विरोधमा आवाज उठाउनेहरूको जिजीवी रहेको छ ।

संविधानको मस्यौदामा नै ऐतिहासिक विभेदमा पारिएकाहरूको अधिकारका सवालहरू नसमेटिने भएपछि आदिवासी जनजाति, थारु, मधेशी, मुस्लिम, दलितलगायतका समुदायहरू नेपालको संविधानको पहिलो मस्यौदा आउनु अघिदेखि नै आन्दोलनमा थिए । संविधानको पहिलो मस्यौदा तथा सीमांकनको सवालमा संविधानसभाभित्र भएको निर्णयका सम्बन्धमा थारुलगायतका विभिन्न क्षेत्र तथा समुदायका व्यक्तिहरूको फरक मत रहेको थियो ।

संविधानसभाले सर्वसाधारण नागरिकहरूबाट सुझाव लिने भन्दै संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदा २०७२ असार २३ गते सार्वजनिक गर्‍यो । तर मस्यौदा संविधानमा जनताको राय तथा अभिमतका लागि छुट्याइएको समय अत्यन्त छोटो (दुई दिन), पार्टीका सीमित कार्यकर्ताबीच मात्र छलफल गराइयो । जनतासँग प्रत्यक्ष छलफल गरिएन । मस्यौदा सुझाव संकलन जिल्ला सदरमुकामहरूमा मात्र सीमित रह्यो । मस्यौदामा सीमाङ्कनको विषय सङ्घीय आयोग बनाएर टुङ्ग्याउने गरी नेपालमा भूगोल र जनसंख्याको आधारमा आठ प्रदेश प्रस्ताव गरिएको थियो ।

ऐतिहासिक विभेदमा पारिएका समुदायहरू (आदिवासी जनजाति, मधेशी, दलित, मुस्लिम आदि)को चाहना, सरोकार, समस्या तथा अधिकारहरू सम्बन्धी मागहरू सम्बोधन नगरी, उनीहरूसँग विभिन्न समयमा भएका सहमति तथा सम्झौताहरू विपरीत र संविधान निर्माण प्रक्रियाप्रति उनीहरूको विरोधका बावजूद दोस्रो संविधानसभाले संविधानको पहिलो मस्यौदा बाहिर ल्यायो । त्यसपछि ती समुदायहरूको असन्तुष्टि र आन्दोलन बढ्दै गयो । यस बीचमा केही मधेशी दलहरूले संविधानसभा त्यागेको घोषणा समेत गरे । पहिलो संविधानसभामा सहमति भएका विषयहरू दोस्रो संविधानसभाले स्वामित्व लिने संकल्प प्रस्ताव पारित गरेको थियो । त्यस विपरीत संविधानसभामा सहमति भएको बुँदाहरूको नजरअन्दाज गरी संविधान जारी भयो ।

आदिवासी जनजाति, मधेशी, दलित, मुस्लिम, महिलालगायतका विभेदमा पारिएका समुदायहरूको धर्म निरपेक्षता, पहिचानसहितको संघीयता, समानुपातिक समावेशी, जातीय तथा नश्लीय विभेदको अन्त्य गर्ने माग तथा चाहना विपरीत नयाँ संविधान जारी भएको छ । साथै नयाँ संविधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ भन्दा पनि प्रतिगामी भएको र सो संविधानले सुनिश्चित गरेका अधिकारहरूसमेत कुण्ठित गर्ने काम गरेको यी समुदायहरूको दावी रहेको छ । संविधान जारी गर्दा नेपाल सरकारले प्रतिवद्धता जाहेर गरेको आदिवासी अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय घोषणापत्र, २००७, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि नं. १६९लगायत मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको समेत नजरअन्दाज गर्ने काम भएको छ । संविधान निर्माण प्रक्रियाका सम्बन्धमा Special Rapporteur on the Rights of Indigenous Peoples को नेपाल सम्बन्धी प्रतिवेदनको सिफारिश¹ तथा पटक पटकको Follow-up letters र CERD committee को Early Warning letters² बर्खिलाप आदिवासीको अधिकार सुनिश्चित नगरी संविधान जारी भएको छ ।

¹ A/HRC/12/34/Add.3, paras. 11-16, A/HRC/15/37/Add.1 and follow-up letter issued on 15 October 2012

² Early warning letters to the Government of Nepal issued on 31 August 2012 and 30 August 2013

संक्षेपमा तराई र थारु सम्बन्धी विवरण

नेपालको दक्षिणतर्फको समथर भूमि तराई हो । यो क्षेत्रले नेपालको कूल क्षेत्रफल १४७९८९ वर्ग किमिमध्ये २३.९% ओगटेको छ । हालको ७५ जिल्लामध्ये २० जिल्ला यही क्षेत्रमा पर्दछ । नेपालको कूल जनसंख्याको ४७.७९ % तराईमा रहेको छ ।

नेपालको तराई क्षेत्रको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मको ५०० माइल लम्बाईको भूगोलमा थारुहरूको घना वस्ती रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०११ अनुसार थारुहरूको जनसंख्या १,७३७,४७० (६.५%) रहेको छ । सन् १८६० र १९५१ को बीचमा नेपाल सरकारले तराई विकासको लागि सो क्षेत्रमा पहाडी जनताको पुनर्वासको प्रयास गरेको भए तापनि गर्मी तथा मलेरियाका कारण थोरै मात्र पहाडीहरूले चासो दिए ।^३ तर औलो उन्मूलनपछि तराई क्षेत्रमा बाहिरबाट बसाई सरेर आउनेको चाप बढ्दै गयो । सन् १९६६-६७ को भयानक खडेरीपछि सुदूरपश्चिम नेपालका पहाडी भेगबाट धेरै मात्रामा कैलाली जिल्लामा बसाई सराई भयो ।^४ बाहिरी बसाई सराईको चापका कारण थारुहरूले आफ्नो भूमि गुमाउनुका साथै उनीहरूमाथिको विभेद अन्यायको शृंखला पनि शुरु भएको देखिन्छ । विशेषगरी पश्चिमका थारुहरूमाथिको विभेद र अन्याय चरम अवस्थामा रहेको थियो । भूमिहीन बनेका थारुहरू कमैया, कमलरी बन्त बाध्य भएका थिए । नेपाल सरकारले पश्चिम तराईका विभिन्न जिल्लाहरूबाट सन् १७ जुलाई २००० मा २००,००० कमैया मूक्ति^५ को घोषणा गरेको भए तापनि पुनर्स्थापनाको उचित व्यवस्था नभएका कारण कष्टपूर्ण जीवन बिताउन बाध्य छन् ।

उद्देश्यहरू

- टीकापुर घटनाका क्रममा भएका मानवअधिकार हननका घटनाहरूको अनुगमन गरी सत्य तथ्य संकलन गर्ने ।
- प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक गर्ने ।
- पीडितलाई न्याय दिलाउन सहयोग गर्ने ।
- राज्यलाई मानवअधिकारप्रति संवेदनशील बन्न ध्यानाकर्षण गराउने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा घटनाको सत्य तथ्य उजागर गरी अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको ध्यानाकर्षण गराउने ।

विधि

मानवअधिकार अनुगमका क्रममा स्थलगत भ्रमण, अन्तरवार्ता, समूहगत, छलफल, अन्तरक्रिया गरी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको हो ।

अन्तर्वार्ता

१. जिल्ला प्रशासन कार्यालय
२. कैलाली जिल्ला प्रहरी प्रशासन
३. कैलाली जिल्ला कारागार प्रशासन
४. अखण्ड सुदूरपश्चिम एकता समाज जनआन्दोलन परिचालन समितिका संयोजक
५. थुनामा रहेका बन्दी
६. स्थानीय पत्रकार
७. पूर्वसभासद तथा जिल्ला स्तरका नेताहरू
६. मृतक बालकका परिवार

^३ Frederick H. Gaige (2009) Regionalism and National Unity in Nepal, Kathmandu: Himal Books, p.62

^४ Ibid, p.66.

^५ Tatsuro Fujikura (September 2011) Emanicipation of Kamaiyas: Development, Social Movemnt, And Youth Activism in Post-Janaandolan Nepal in The Tarai; History, Society, Environment (Edited by Arjun Guneratne), P.54.

अन्तरक्रिया

१. थारुहट थारुवान संयुक्त संघर्ष समिति
२. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, क्षेत्रीय कार्यालय
३. इन्सेक

समूहगत छलफल

१. विभिन्न संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरु
२. नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ, जिल्ला समन्वय परिषद, कैलाली
३. पूर्वसभासद तथा जिल्ला स्तरका नेताहरु

स्थलगत अवलोकन

१. घटना भएको स्थान
२. आगजनी तथा तोडफोड भएका घर, पसल, फर्निचर, शोरुम, छात्रवास, एफएम आदि ।

सीमा

यो प्रतिवेदन नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धी वकिल समूह (लाहूर्निप) ले चैत्र १० देखि १३ २०७२ मा गरेको स्थलगत अध्ययनको आधारमा तयार गरिएको हो । यस अनुगमन प्रतिवेदनले ७ भदौ २०७२मा भएको कैलाली घटना र सोपछि भएका मानवअधिकारको स्थितिका बारेमा मात्र समेटेको छ । कैलालीको टीकापुर नगरपालिका अनुगमन गरी यो प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । प्रस्तुत अनुगमन सामुहिक अधिकारको सैद्धान्तिक परिधिभित्र रहेर गरिएको छ ।

प्राप्त तथ्य

द्वन्द्व अधि र पछिको अवस्था

थारुहरुले पहिचानको ५ र सामर्थ्यका ४ आधार^६मा संघीय इकाइहरुको सीमांकन तथा नामांकलगायतका विभिन्न मागहरु राखी चरणवद्ध आन्दोलनको घोषणा गरेका थिए । आन्दोलन स्वायत्तता, आत्मनिर्भर, पहिचान, समानता, समावेशी, हक अधिकारको लागि भएको संघर्ष समितिका एक सदस्यले बताए । उनका अनुसार हाम्रो आन्दोलन लोकतान्त्रिक शान्तिपूर्ण थियो । आन्दोलनको नेतृत्व थारुहट थारुवान संयुक्त संघर्ष समितिले गरेको थियो । संघर्ष समितिले पहिलो चरणको विरोधको कार्यक्रम सकिएपछि दोस्रो चरणको कार्यक्रमको घोषणा गर्‍यो ।

दोस्रो चरणको कार्यक्रम अन्तर्गत विभिन्न ठाउँमा भित्ते लेखन तथा नगरपालिकामा थारुहट स्वायत्त प्रदेश लेखेको ब्यानर राख्ने रहेको थियो । गाविस स्तरमा सम्पन्न भइसकेपछि भदौ ७ मा टीकापुर नगरपालिकामा त्यस प्रकारको विरोधको कार्यक्रम गर्ने योजना रहेको थियो । भदौ ७ गते टीकापुर भित्तेलेखन गर्ने कार्यक्रमका लागि टोल टोलमा प्रचार गरिएको कारण हजारौंको संख्यामा मानिसहरुको उपस्थिति रहेको थारु अगुवाहरु बताउँछन् । सो कार्यक्रममा सहभागी हुन कैलालीलगायतका विभिन्न जिल्लाका थारु समुदायका व्यक्तिहरु स्वस्फूर्त रुपमा कार्यक्रम स्थलमा ट्रयाक्टर रिजर्भ गरी जाने योजनामा थिए । तर, सो कार्यक्रम बिथोल्न प्रशासनको आँडमा अखण्ड पक्षधरहरु लागेको र विभिन्न ठाउँमा अवरोध पुऱ्याएको थारु नेताहरु बताउँछन् । अनौपचारिक क्षेत्रीय सेवा केन्द्र (इन्सेक) कैलालीका क्षेत्रीय संयोजक खडक राज जोशी पनि सो दिन अखण्ड पक्षधरहरुले अघिल्लो दिनको सहमति तोडी थारुहट थारुवानको कार्यक्रम अवरोध गर्ने काम गरेको साथै मोटरसाइकल च्यालीको आयोजना गरेको बताउँछन् ।^७

कार्यक्रम स्थलमा जानका लागि चिलम चौरहादेखि भैंसाबजारसम्मको हजारौं मानिसहरुको उपस्थिति थियो । उनीहरु चिलम बजारबाट अगाडि बढ्दै जाने क्रममा प्रहरीहरुले रोक्न खोज्यो । तर सम्भव भएन । जुलुस

^६ पहिलो संविधानसभाले सो आधारहरुको पहिचान गरेको थियो र प्रमुख राजनीतिक दलहरुले त्यसमा सहमति जनाएका थिए ।

^७ भदौ ६ गते प्रशासनको पहलमा अखण्ड तथा थारु पक्षधर बीच एक अर्काको शान्तिपूर्ण आन्दोलनहरुमा अवरोध गर्ने सहमति भएको थियो ।

भैसाबजार पुग्यो । त्यहाँ पुगेपछि प्रहरीको तर्फबाट प्लास्टिकको गोली हान्ने काम भयो । त्यसपछि झडप भयो र जुलुस तिरवितर भयो ।

प्रदर्शनकारी र प्रहरीबीच भएको सो भिडन्तमा सात जनाको ज्यान गएको थियो । SSP ले गोली चलाउने आदेश दिएपछि भिड आक्रोसित भई झडप हुँदा सो घटना भएको प्रत्यक्षदर्शीहरूको भनाइ रहेको छ । कार्यक्रम शान्तिपूर्ण रहेको, तर सो दिन भन्दा अधिका कार्यक्रमहरूमा तथा सो दिनको कार्यक्रममासमेत थारुहरू विरुद्ध अत्यधिक बल प्रयोग तथा दबावका कारण सो घटना घट्न पुगेको पूर्वसभाद कृष्णकुमार चौधरी बताउँछन् । त्यसको २ घण्टापछि घटना भएको करीब १ किलोमिटरको दूरीमा २वर्षे बालक टेकबहादुर साउदको गोली लागी मृत्यु भयो ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग क्षेत्रीय कार्यालय कैलालीका संयोजक मोहनदेव जोशीका अनुसार भदौ ७ को घटनाको पृष्ठभूमि सो अघि नै बन्दै आइरहेको थियो । सामाजिक सदभावका लागि साउन २७, भदौ ३ र ५ गरी पटक-पटक सर्वपक्षीय बैठक बसेको र एक अर्काको कार्यक्रम अवरोध नगर्ने सहमति समेत भएको थियो । तर ती सहमतिहरू पालना गर्ने काम नभएको कारण सामाजिक तिकता बढ्न गई सो घटना घटेको जोशीको भनाइ रहेको छ । भदौ ५ गतेसमेत बृहत रुपमा सर्वपक्षीय बैठक बसी आचारसंहितासमेत बनेको भए तापनि कार्यान्वयन हुन सकेन ।

भदौ ७ को घटनाको अर्को तात्कालिक कारण भदौ ४ को घटना भएको अनुगमनमा पाइयो । सो दिन अखण्ड पक्षधरले आफ्ना प्रदेश थप गर्ने माग सरकारले सम्बोधन गरेपछि विजय जुलुसको रुपमा मोटरसाइकल च्याली निकाले । सो च्याली थारुहरूको असहमतिका बावजूत निषेधित क्षेत्रको तोकिएको क्षेत्र नाघेर अघि बढे । थरुहटका नेताहरूले विजयजुलुस त्यसतर्फ ननिकाल्न अनुरोध गरेको भएपनि सुखडसम्म जान भनी प्रशासनले अनुमति दियो । त्यसपछि प्रशासनले अत्तरियाबाट अगाडि बढ्न नदिने भनी थारुहरूलाई आश्वासन दिएको भए तापनि प्रहरीकै स्कर्टिङमा च्याली अघि बढ्यो । अनियन्त्रित सो च्यालीले थारुहरूको घरमा आगो लगाउने प्रयास गर्नुका साथै घरघरमा पसी थारुहरूको ३२ वटा मोटरसाइकल जलाए । थारुहरूको घरको छाना भत्काइदिए । विद्यार्थीको कापी किताबसमेत उनीहरूले जलाए । तर थरुहट आन्दोलनकारीलाई पनि धनगढीमा आमसभा गर्न दिइएन । ती सबै घटनाहरूले थारु सर्वसाधारण आक्रोशित बनेका कारण भदौ ७ को घटना भएको थारु नेता तथा सर्वसाधारणहरू बताउँछन् । अखण्डका केही अराजक व्यक्तिहरूबाट थारुहरूको आन्दोलनमा अवरोध पुऱ्याउने काम भएको इन्सेक कैलालीका क्षेत्रीय संयोजक खडक राज जोशीले बताए ।

घटनाको दुई दिन (भदौ ९) मा स्थलगत अनुगमन गर्दा थारुहरूमा डर, त्रास र असुरक्षाको अवस्था रहेको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुगमनमा संलग्न प्रतिनिधिहरूले बताए । इन्सेक कैलालीका प्रतिनिधिहरूले पनि ९ भदौमा अनुगमनका लागि जाँदा गाउँमा डर, त्रास छाएको र आगजनी पछि घरहरू जलिरहेको देखिएको बताए ।

राज्यको निकायप्रति स्थानीयको अविश्वास

टीकापुर घटना भए लगत्तै कैलाली जिल्लाको प्रजिअ तथा सुरक्षा प्रमुखलाई काठमाडौं बोलाइए पछि नयाँ प्रजिअ र सुरक्षा प्रमुख खटाइएको छ । बहालवाला प्रशासन प्रमुख तथा सुरक्षा निकाय प्रमुखहरू भदौ ७ र ८ को आगजनी र लुटपाट घटना पुरानो भइसकेको कारण सत्य तथ्य आउन नसक्ने बताउँछन् । घटना भएको स्थानमा हाल कुनै समस्या नरहेको र शान्ति, अमनचयन तथा सामाजिक सदभाव कायम रहेको उनीहरूको दाबी रहेको छ । तर थारुहरू सो कुरा मान्न तयार छैनन । उनीहरूको रक्षा तथा सामाजिक सदभाव कामय गर्ने कुरामा स्थानीय प्रशासन उदासीन रहेको र अखण्ड पक्षतर्फ लागी जातीय सदभाव बिथोलेको उनीहरूको दाबी रहेको छ ।

थारु समुदायमा स्थानीय प्रशासन तथा सुरक्षा निकायप्रति अविश्वास बढेको छ । असुरक्षाका तथा पक्राउ पर्ने त्रासका कारण थारु युवा तथा स्थानीय स्तरका नेताहरू बिस्थापनमा परेका छन् । त्रासका कारण गाउँमा रहेकाहरू पनि खुला रुपमा हिँडडुल गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका छन् । स्थानीय प्रशासन र सुरक्षा निकायले सुरक्षा दिनमा कति पनि भरोषा नभएको उनीहरूको भनाइ रहेको छ ।

थारुहरुका अनुसार प्रहरीको ज्यादतीका कारण सो घटना घटेको हो । प्रहरीले अखण्ड पक्षलाई सहयोग गरेको र पहाडीहरु नै सुरक्षा निकायमा भएको र भजनी (त्रिशक्ति नपा) इन्चार्ज इन्स्पेक्टर भरत शाहले २०७२ भदौ ७ गतेभन्दा अगाडि थारु युवा, बडघर, महिलाहरुलाई आन्दोलनमा गएमा गोली खाइन्छ, विचार गर्नुहोस् भन्दै घर-घरमा गएर धम्की दिएको कारण जनता आक्रोषित बनेको र घटना भएको थारुहरुको बुझाई छ । आन्दोलन दबाएका बरण थारुहरुमा आक्रोष बढ्न गएको थियो । अखण्ड सुदूरपश्चिम एकता समाज जनआन्दोलन परिचालन समितिका संयोजक गोपाल बोहोराले पनि सो घटना हुनुमा प्रशासनको गल्ती रहेको बताउनु भएको थियो ।

विस्थापन

टीकापुर घटनापछि कैलाली क्षेत्रबाट १००भन्दा बढी थारु युवा तथा अगुवाहरु विस्थापनमा परेका छन् । विस्थानमा परी उनीहरु छिमेकी जिल्लाहरु, काठमाडौं र भारतका विभिन्न ठाउँमा कष्टकर जीवन बिताउन बाध्य भएको उनीहरुको आफन्तहरु बताउँछन् ।

पक्राउ तथा आक्रमणमा पर्ने डरका कारण उनीहरु आफ्नो परम्परागत थलो जान नसकेको विस्थापनमा परेका थारु नेता तथा अग्रजहरु बताउँछन् । असुरक्षा र त्रासका कारण आफ्ना भएको परम्परागत सम्पत्ति त्यागेर तथा सस्तोमा बेचेर अरु स्थानमा बसाई सराई गर्ने मानसिकतामा रहेको पीडितहरु बताउँछन् ।

मानवअधिकार संस्थाहरुको प्रतिक्रिया

टीकापुर घटनाका सम्बन्धमा नेपालका मानवअधिकार सम्बन्धी संघसंगठनहरुको तत्काल कुनै प्रतिक्रिया आएको देखिएन । नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धी वकिल समूह (लाहुरिप) घटना भएकै दिन निस्पक्ष छानबिन तथा सुरक्षा परिषदको सेना परिचालन गर्ने निर्णय तत्काल फिर्ता लिन आग्रह गर्दै प्रेस विज्ञप्ती^८ जारी गरेको थियो । साथै लाहुरिपले ८ भदौमा आदिवासी अधिकार सम्बन्धी विशेष समाधिककलगायतलाई मानवअधिकार हननको स्वतन्त्र अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनका लागि पत्राचार^९ गरेको छ ।

त्यस्तै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले घटना भएको भोली पल्ट निस्पक्ष छानबिन तथा संयमित र संवेदनशील बन्न आग्रह गर्दै प्रेस विज्ञप्ती^{१०} प्रकाशित गरेको थियो । साथै आयोगले २४ भदौ २०७२ मा टीकापुर घटनाको पुनरावृत्ति हुन नदिन भन्दै प्रेस नोट^{११} जारी गरेको थियो ।

मानवअधिकारको अवस्था

पहिचानको आधारमा विभेद र आत्मनिर्णयको अधिकार

पहिचानकै आधारमा विभेद हुनु सामाजिक अपराध हो । हरेक प्रकारका जातीय विभेद उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रस्तावनामै जातीय आधारमा उच्चनीचको व्यवस्था वैज्ञानिक रुपमा गलत, नैतिक रुपमा भर्त्सना योग्य, सामाजिक रुपमा अन्याय खतरनाक हुने र सोको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक रुपमा कहीं पनि पुष्टि गर्न नसकिने उल्लेख छ ।^{१२} नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६^{१३} र आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध, १९६६^{१४} ले प्रत्येक जनतालाई आत्मनिर्णयको अधिकार हुन्छ, भनेको छ

^८ लाहुरिपले ७ भदौ २०७२ मा जारी गरेको प्रेस विज्ञप्ती ।

^९ Communication to Special Rapporteur on the Rights of Indigenous Peoples and Special Rapporteur on extrajudicial, Summary or arbitrary executions

^{१०} राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले ८ भदौ २०७२ मा जारी गरेको प्रेस विज्ञप्ती ।

^{११} राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले २४ भदौ २०७२ मा जारी गरेको प्रेस नोट ।

^{१२} ICERD, Preamble

^{१३} ICCPR, Art 1.

^{१४} ICESCR, Art. 1.

। सोही कुरा आदिवासी समुदायको हकमा आदिवासी अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र¹⁵मा उल्लेख छ ।

तर थरुहट/थरुवान स्वायत्त प्रदेशको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने मागसाथ गरिएको आन्दोलनको क्रममा कैलालीमा एक समुदाय लक्षित गरी कर्फ्यु लगाउने भएको छ । सो अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको खिलाफ छ । साथै जनताको आर्थिक, सामाजिक तथा राजनीतिक प्रणाली तथा पद्धति रोज्न पाउने र शान्तिपूर्ण रूपमा सो अधिकारका लागि विरोध गर्ने तथा प्रदर्शन गर्ने अधिकार लक्षित गरी बल प्रयोग गर्नु उल्लिखित कानून तथा प्रावधानहरू विपरीत छ ।

स्वतन्त्र तथा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार

टीकापुर घटनापछि सो क्षेत्रका थारु समुदायका व्यक्तिहरूको स्वतन्त्रता तथा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको हनन् भएको देखिन्छ । अनुगमनका क्रममा सो क्षेत्रका आदिवासी थारु समुदायका सदस्यहरू आफ्नो गाउँबाट बाहिर निस्कन नसक्ने तथा पक्राउ पर्ने डरका कारण अपरिचित व्यक्तिहरूसँग बोल्न तथा भेटघाट गर्नसमेत डराउने गरेको पाइयो । तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३¹⁶ ले प्रत्येक व्यक्तिको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक सुरक्षित गरेको थियो । नेपालको संविधान¹⁷मा पनि सोही व्यवस्था कायम छ । नेपाल पक्ष भएका संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकारसम्बन्धी नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध, १९६६¹⁸ ले जुनसुकै अवस्थामा पनि जीवन अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ । आदिवासी अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र¹⁹ले आदिवासी व्यक्तिहरूलाई बाँच्न पाउने, शारीरिक तथा मानसिक अखण्डता, स्वतन्त्रता तथा शारीरिक सुरक्षाको अधिकार प्रदान गरेको छ । टीकापुर घटनापछि उनीहरूले भोगिरहेको दैनिक जीवनको अवस्थाले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी प्रावधानहरूको उल्लंघन भएको प्रष्ट छ ।

शान्तिपूर्ण भेला हुने अधिकार

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३²⁰ले बिना हातहतियार शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको थियो । सोही व्यवस्था नेपालको संविधान²¹ले समेत सुनिश्चित गरेको छ । नागरिक अधिकार ऐन, २०१२²²मा शान्तिपूर्वक र बिना हातहतियारको सम्मेलनसभा गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध १९६६²³ मा पनि जनताको यस प्रकारको अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । यस प्रकार शान्तिपूर्ण रूपमा भेला हुने तथा विरोध गर्न पाउने कुनै पनि नागरिकको अधिकार हो । तर कैलालीका जनता त्यो अधिकारबाट बन्चित भएको पाइएको छ । आफ्नो राजनीतिक तथा सामाजिक अधिकारका लागि शान्तिपूर्ण भेला तथा प्रदर्शनका क्रममा प्रहरी परिचालन तथा उनीहरूको त्यस प्रकारको कार्यक्रममा बन्देज लगाउन खोजिएको स्पष्ट छ । अलावा एक जातीय पक्षलाई सोही प्रकारको कार्यक्रम गर्ने छुट दिने अर्को समूहलाई बन्देज लगाउने काम जातीय विभेद अन्तर्गत पर्दछ । पूर्वसभासद कृष्णकुमार चौधरीका अनुसार शान्तिपूर्ण प्रदर्शनमा रहेका थारु समुदायका व्यक्तिहरूलाई प्रहरीले विभिन्न ठाउँमा रोक्ने काम भएको छ । घटना भएको अघिल्लो दिन कुनै पनि समूहको शान्तिपूर्ण कार्यक्रमहरूलाई अन्यले अवरोध नगर्ने सहमति थारुहरू र अखण्डबीच प्रशासनको रोहबरमा भएको भए तापनि सो दिन थारुहरूको शान्तिपूर्ण ग्यालीलाई अवरोध गर्ने नियतले अखण्ड सुदूरपश्चिमका

¹⁵ UNDRIP, Art. 3

¹⁶ धारा १२(१)

¹⁷ धारा १६(१)

¹⁸ धारा ६

¹⁹ धारा ७(१)

²⁰ धारा १२(२)(ख)

²¹ धारा १७ (२)(ख)

²² दफा ६२

²³ धारा २१

कार्यकर्ताहरूले मोटरसाइकल च्याली निकालेको अनौपचारिक क्षेत्रीय सेवा केन्द्र (इन्सेक)का क्षेत्रीय संयोजक खडक राज जोशीले बताए । घटना भएको अघिल्लो दिन पनि थारुहरूको कार्यक्रम बिथोल्न कार्यक्रममा आउँदै गरेका ट्रायाक्टरहरू कार्यक्रममा आउन नदिन बाटोमै अवरोध गरेको जोशीले बताए । त्यस अवस्थामा प्रशासन मौन बसेको थारु नेता तथा अगुवाहरूको भनाई रहेको छ । हरेक प्रकारको जातीय विभेद उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी²⁴ ले प्रत्येक राज्यले कुनै पनि व्यक्ति तथा संगठनका विरुद्ध हुने जातीय विभेदलाई सहयोग तथा बचाउ नगर्ने बताएको छ । तर टीकापुर घटनाको क्रममा थारुहरूका विरुद्धमा भएको घटनामा स्थानीय प्रशासन मौन बस्नु माथि उल्लिखित कानूनी प्रावधानहरूको उल्लंघन भएको देखिन्छ ।

यातना, अपमानजनक तथा अमानवीय व्यवहार विरुद्धको अधिकार

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३²⁵ मा अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिइने वा निजसँग निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार नगरिने प्रावधान रहेको छ । त्यस्तै नेपालको संविधान²⁶मा पनि सोही प्रावधान रहेको छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध १९६६²⁷ र यातना विरुद्धको महासन्धि १९८४ का विभिन्न धाराहरूले समेत त्यस प्रकारको यातना तथा अमानवीय व्यवहार गर्न नपाइने प्रावधान राखेको छ ।

टीकापुर घटनापछि २४ जनालाई पक्राउ गरी ज्यान सम्बन्धी मुद्दा चलाइएको छ । उनीहरूलाई पक्राउ पछि हिरासतमा चरम यातना दिइएको अनुगमनका क्रममा पाइयो । हिरासतमा दिइएको यातनाका कारण अधिकांश कैदीहरू शारीरिक रूपमा अशक्त तथा मानसिक रूपमा विक्षिप्त बनेको कैदीहरूले बताए ।

अधिकांश थुनामा रहेकाहरूलाई हिरासतमा चरम यातना दिइएको थुनामा रहेकाहरू बताउँछन् । हाल जिल्ला कारागारमा २२ जना रहेका छन् । २ जनालाई काठमाडौं ल्याइएको छ । तीमध्ये अधिकांशको ढाड, कानलगायत शरीरको विभिन्न भागमा घाउ चोट रहेको उनीहरू बताउँछन् । हिरासतमा भएको यातनाका कारण हालसम्म पनि शारीरिक पीडा तथा दुखाई रहेको बन्दीहरूको भनाई रहेको छ । कारागार प्रशासनले बन्दीहरूबाट उपचारका लागि निवेदन आउने गरेको भनेबाट पनि प्रहरी हिरासतमा उनीहरूमाथि यातना भएको प्रष्ट हुन्छ । हिरासतमा रहेका पीडितहरूलाई कैलाली जिल्ला अदालतले घाउजाँच गर्ने आदेश दिएपछि सुरक्षाकर्मीहरूले सेती अञ्चल अस्पतालमा लगेका थिए । अस्पतालले फरेन्सिक विशेषज्ञ नभएका कारण सम्भव छैन भनि फिर्ता पठायो । हिरासतमा रहेका बेला प्रहरीको सहयोगमा अन्य हिरासतमा रहेकाहरूबाटसमेत यातना तथा अपमानजनक व्यवहार गरिएको उनीहरू बताउँछन् । तर बन्दीहरूलाई जेल चलान भएपछि भने त्यस्तो अवस्था नरहेको उनीहरूको भनाई छ ।

जिल्ला कारागार कैलालीका प्रहरी सहायक निरीक्षक नृपराज अधिकारीका अनुसार कैदीहरूलाई कुनै पनि स्वास्थ्य समस्या देखिएमा उनीहरूको उपचारका लागि कारागार प्रशासन तयार रहेको तथा उनीहरू आफैँ नीजि रूपमा उपचार गर्न चाहेमा समेत सहयोग गर्न तयार रहेको बताए । तर त्यसका लागि सम्बन्धित घाइते तथा विरामीहरूबाट लिखित रूपमा माग आउनुपर्ने उनको भनाई रहेको छ । टीकापुरका थारु समुदायका मानिसहरू जुनसुकै बेला पनि पक्राउ पर्ने डरले मानसिक रूपमा आतंकित र त्रसित छन् । जसका कारण उनीहरू सहजै बजार जान तथा आफ्ना पूर्ववत् दैनिकीमा फर्कने अवस्था हालसम्म बनेको छैन ।

निस्पक्ष सुनुवाईको अधिकार

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३²⁸ र नेपालको संविधान²⁹ले निस्पक्ष सुनुवाईका व्यवस्था गरेको छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६³⁰ले पनि सोही बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ । तर

²⁴ धारा २ (१) (क)

²⁵ धारा २६(१)

²⁶ धारा २२(१)

²⁷ धारा ७

²⁸ धारा २४

कैलालीका पीडितहरूले निस्पक्ष सुनुवाईको अधिकार उपभोग गर्न नपाएको बताउँछन् । जिल्ला अदालतमा २० जना थारु विरुद्ध ज्यान सम्बन्धी मुद्दा लगाइएको छ । तर कैदीका आफन्त तथा स्वयं कैदीहरू सो कुरा मान्न तयार छैनन् । अखण्ड सुदूरपश्चिम एकता समाज जनआन्दोलन परिचालन समितिका संयोजक गोपाल बोहोराले समेत केही निर्दोषहरू समेत परेको र उनीहरूले न्याय पाउनुपर्ने बताउँछन् । एसपी का अनुसार भदौ ८ गते भएको आगजनीको को घटना पुरानो भएको कारण त्यसको यथार्थ विवरण आउन नसक्ने भएको हुनाले कारवाही प्रक्रिया समेत अष्टयारोमा पर्ने भएको हुँदा कारवाही अगाडि बढाउन नसकिएको बताए । पीडितहरूले ८ गतेको आगजनी घटनाको जाहेरी दिँदा लिन नमानेपश्चात् हुलाकबाट रजिष्ट्रेशन गरी जाहेरी पठाए तापनि हालसम्म कुनै कारवाही भएको छैन । सेती अञ्चल अस्पताल विकास समितिको २०७२ भदौ २० को स्वास्थ्य रिपोर्टमा बन्दीहरूको शरीरमा निलडाम भएको, मासु च्यातिएको, रक्तश्राव भएको, घाउ भएको भनिएवाट पनि उनीहरूलाई यातना दिइएको थाहा हुन्छ, जसले उनीहरू यातना विना निस्पक्ष सुनुवाईको अधिकारबाट बन्चित भएको प्रष्ट देखिन्छ ।

कारागारमा भेटिएका अधिकांश बन्दीहरूले आँखामा पट्टी बाँधेर प्रहरी हिरासतमा यातना दिइएको गम्भीर कुटपीटको कारण एकजनालाई हालसम्म दिसा बस्न समेत गाह्रो हुने, एकजनालाई पैतालामा अत्यधिक कुटेको कारण हिड्न नसक्ने अवस्थामा रहेका छन् । एक जनाको कानको जाली फुटाई दिएकोले हाल कान कम सुन्ने गरेको बताएको थियो । हिरासतमा प्रहरीले विवरण लेखेको कागजमा पढ्न नै नदिई जबरजस्ती सहिछाप गर्न लगाएको बताएका थिए । जिल्ला अदालतमा म्याद थप गराउन ल्याएको बखत न्यायधीशलाई यातना दिएको विषय बताएको आधारमा हिरासतभित्र के तेरो न्यायधीश थारु कल्याणकारीको संयोजक हो? भन्दै कुटपीट गरेको बन्दीहरूले बताए । मृगौलाको विरामीलाई समेत उपचारबाट बन्चित गरी कुटपीट गरेको देखियो ।

बन्दीहरूले पक्राउ परेका १२ वर्षीय नाबालकलाई तिमि प्रहरीको हवलदार हो भन्दै उक्साउँदै यसो भन उसो भन भनी डिकटेट गरी नभएको कुरा बोल्न लगाएको बताए ।

रेडक्रसले उपचारको लागि अस्पताल लाँदा हरिनारायण चौधरीलाई प्रहरीले पक्राउ गरेको बताए । कतिपयलाई आफ्नै घरमा सुतिराखेको अवस्थामा १२ बजे रातीतिर पक्राउ गरेको र प्रहरीको गाडीभित्रै र हिरासतमा पनि कुटपीट गरेको बन्दीहरूले बताए ।

७ गते घटना भएको समयमा, आफ्नै गाउँको प्रहरी चौकीमा छिमेकीसँग घाँसको विषयमा भगडा परेकोमा मिलाउन दिनभर व्यस्त रहेको नुरुल जागालाई भलमन्सा सहायक भएकै आधारमा पक्राउ गरी भुट्टा मुद्दामा फसाइएको उनले बताए ।

५८ जनमाथि कर्तव्यज्यान, डाका, ज्यानमार्ने उद्योग जस्तो गम्भीर अपराधमा मुद्दा चलाईएको छ । जम्मा २४ जना पक्राउ परेको र ३४ जना पक्राउ नभएको देखिन्छन् । त्यसमध्ये अधिकांश आन्दोलनमा संलग्न नभएका अनुगमनको क्रममा बताइएको थियो ।

मिति २०७२ भाद्र ७ बेलुकाबाट कर्फ्यु जारी रहेकै समयमा टिकापुरमा थारुसमुदायका घरपसल छान्नीछानी आगजनी र लुटपाट निरन्तर भोलिपल्ट ८ गते बेलुकासम्म जारी रहेको थियो । उक्त कार्य आर्मीहरू आएपछि मात्र रोकिएको स्थलगत भ्रमणको सन्दर्भमा बुझिएको छ ।

मानवअधिकार रक्षकहरूको अधिकार

संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् १९९८ मा Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms जारी गर्‍यो । राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले पनि मानवअधिकार रक्षक मार्ग

²⁹ धारा २०(९)

³⁰ धारा ९

निर्देशिका, २०६८ जारी गरेको छ । तर टीकापुर घटनाका क्रममा लाहुरिप आवद्ध मानव अधिकार प्रतिरक्षक तथा कानून व्यवसायी सर्जु प्रसाद चौधरीसमेत सो क्षेत्रमा जान नसक्ने अवस्था बनेको र उनी स्वयंको धन जनको समेत आगजनी भएको थियो । साथै निस्पक्ष समाचार संकलनका लागि घटना स्थलमा पत्रकारहरूको समेत पहुँच सो समयमा असम्भवप्राय रहेको स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरका संचारकर्मीहरू बताउँछन् ।

बालबालिकाको अधिकार तथा शिक्षाको अधिकार

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३^{३१}ले नेपाली नागरिकहरूको शिक्षा तथा संस्कृतिसम्बन्धी हकको व्यवस्था गरेको थियो । नेपालको संविधान^{३२}मा पनि शिक्षासम्बन्धी अधिकारलाई मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरिएको छ । आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, १९६६^{३३}मा पनि प्रत्येक व्यक्तिको शिक्षाको अधिकार हुने उल्लेख छ । बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९^{३४}ले पनि यस विषयलाई सम्बोधन गरेको छ ।

टीकापुर कैलालीका थारु समुदायका बालबालिका हाल विद्यालय जानबाट बञ्चित भएको अवस्था रहेको छ । कति बालबालिका छन भन्ने तय्यक छैन । तर कारागारमा रहेकाहरूको १० बालबालिका विद्यालय जान सकेका छनन् । डरत्रासका कारण उनीहरू विद्यालयसम्म जान नसकिरहेको अवस्था रहेको छ । अविभावकहरूमा रहेको डर तथा अनिश्चितताका कारण उनीहरू अधिकांश आफ्ना बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन तयार छैनन् । साथै टीकापुर क्षेत्रबाट विस्थापनमा परेका थारु समुदायका बढी बालबालिकाहरू विद्यालय शिक्षाबाट बञ्चित रहेका छनन् ।

२०७२ भदौ ७ मा घटना भएको २ घण्टापछि २ वर्षीय बालक टेकबहादुर साउदको गोली लागी मृत्यु भएको छ । सो हत्यामा थारुहरूको संलग्नता रहेको कतिपय संचार माध्यम तथा मानव अधिकारवादी संघ संस्थाहरूले समाचार तथा प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेका छनन् । थरुहट आन्दोलनले उक्त कुराको खण्डन गरेको छ । तर घटना भएको ठाउँबाट करिब १ किलोमिटरको दूरीमा भएको घरमा बालकमाथि गोली लाग्नु र घटना भएको २ घण्टापछि प्रहरी परिचालन व्यापक भएको अवस्थामा सो घटना भएको देखिन्छ । साथै थारुहरूसँग बन्दूक भएको भन्ने राज्यको अनुसन्धान गर्ने निकायबाट प्रमाणित हुन सकेको छैन । सरकारी पक्षबाट पेश भएको अभियोग पत्रमा समेत त्यस प्रकारको दावी रहेको छैन । बालकमाथि भएको सो जघन्य घटनाको छानबीन अगाडि नबढाइनु आफैँमा रहस्यमय छ ।

स्वास्थ्यको अधिकार

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३^{३५}ले स्वास्थ्य अधिकारसम्बन्धी अधिकारको व्यवस्था गरेको थियो । नेपालको संविधान^{३६}ले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने, आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने हक हुने उल्लेख गरेको छ । आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध, १९६६^{३७}ले शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको उच्चतम स्तर प्राप्तिको अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ ।

टीकापुर घटनापछि थारु समुदायका व्यक्तिहरू उपचारका लागि नजिकको स्वस्थ्यचौकी तथा अस्पतालहरूमा उपचारका लागि जाने अवस्था नरहेको उनीहरूको दावी रहेको छ । कुनै पनि प्रकारको विरामीको अवस्थामा उपचारका लागि अस्पतालहरू जाँदा आन्दोलनमा संलग्न भएको भन्ने आरोप लगाई प्रहरीले पक्राउ गर्ने उनीहरू बताउँछन् । घटना भएको दिन अस्पतालमा विरामी कुनै तथा लुगा पुऱ्याउन गएका राजकुमार चौधरी र दिलबहादुर चौधरीलाई अस्पतालबाटै प्रहरीले पक्राउ गरेको थियो । हाल उनीहरू जिल्ला कारागार कैलालीमा छनन् ।

^{३१} धारा १७

^{३२} धारा ३१

^{३३} धारा १३

^{३४} धारा २८

^{३५} धारा १६

^{३६} धारा ३५

^{३७} धारा १२

आफ्नै मेडिकल संचालन गरिरहेकालाई आन्दोलनमा लागेको आरोपमा पक्राउ गरिएको छ । यसले थारुहरूलाई सहज रूपमा स्वास्थ्यमा पहुँचको अधिकारबाट समेत बञ्चित गरेको छ ।

कारागारमा रहेकाहरूले समयमा उपचार नपाएको बन्दीहरूको भनाई रहेको छ । आर्थिक तथा प्राविधिक कठिनाईका कारण असाध्य तथ जटिल स्वास्थ्य समस्या रहेका विरामीहरू कारागारको पहलमा उपचार गर्न सम्भव नरहेको कारागार प्रशासनले बताए । बन्दीहरूले आफैँ उपचार गराउनका लागि कारागारको प्रक्रिया उनीहरूलाई थाहा नभएका कारण उपचार गर्न सकिरहेका छैनन् ।

साँस्कृतिक अधिकार

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३^{३८}ले प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित सामाजिक एवं साँस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी परापूर्वकालदेखि चलिआएको धर्मको अवलम्बन वा अभ्यास गर्ने मौलिक हक प्रदान गरेको थियो । नेपालको संविधान^{३९}ले प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो समुदायको साँस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने हक हुने मौलिक हक प्रत्याभूत गरेको छ । आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध, १९६६^{४०}ले प्रत्येक व्यक्तिका साँस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ ।

आन्दोलन तथा सोपछि थारुहरूको साँस्कृतिक अधिकार हनन भएको पीडितहरूको वयानबाट थाहा हुन्छ । सबै थारुहरूले मनाउने गरेको आइतवारीलगायतका पर्वहरूमा जिल्ला प्रशासनमा पर्व मनाउन पाउँ भनी निवेदन दिँदा समेत प्रशासनले अनुमति नदिएको थारुहरूको भनाई रहेको छ । तर पहाडीया समुदायले मनाउने गरेको तीज, गौरालगायतका पर्वहरूमा भने दिनभर कर्फ्यु हटाएको थियो । यसरी कुनै एक समुदायाई मात्र लक्षित गरेर कर्फ्यु लगाउनुले थारुहरूलाई साँस्कृतिक रूपमा विभेद गरिएको देखिन्छ । राज्यमा अहिले पनि नश्लीय सर्वोच्चताको अवधारणा कायमै रहेको देखिन्छ ।

थारुहरूको परम्परागत संस्था बडघर/भलमन्साहरूलाई आदोलन परिचालन गरेको आरोपमा पक्राउ गरी यातनासमेत दिइएको पाइयो । साथै गाउँका अन्य बडघर/भलमन्सा, उनीहरूको आफन्त तथा सहयोगीहरूलाई समेत जिल्ला प्रशासनले पक्राउ गर्ने धम्की दिएका कारण कोही पनि भलमन्सा बन्न तयार नभएको हुँदा सो संस्था लोप हुने अवस्थामा रहेको छ । ती परम्परागत संस्थाहरू लोप हुँदा थारु समुदायभित्रको सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, न्यायिक विकास तथा निरन्तरतामा अवरुद्ध हुने देखिन्छ । थारुलगात आदिवासीहरूको परम्परागत संस्था लोप गरी विलोपीकरणमा पारी अझ एकल जातीय हैकमवादलाई प्रश्रय दिने राज्यको नीति देखिन्छ ।

सम्पत्तिको अधिकार

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३^{४१}ले प्रत्येक नागरिकलाई सम्पत्तिको अधिकार हुने प्रावधान गरेको छ । नेपालको संविधान^{४२}ले समेत सोही प्रावधान राखेको छ ।

२०७२ भदौ ७ को घटनापछि कैलालीको टीकापुरलगायतका क्षेत्रमा स्थानीय प्रशासने कर्फ्युकै आदेश जारी गर्‍यो । क्याबिनेटले सेना परिचानलको निर्णय गर्‍यो । कर्फ्युकै माझ घटना भएको दिन र त्यसको भोली पल्ट (भदौ ८)मा थारुहरूको घर तथा पसलहरू छानी छानी आगजनी गर्ने काम भयो । आगजनीका कारण करोडौँ मूल्य बराबरको सम्पत्ति नष्ट भएको छ । कर्फ्युकाबीच त्यस प्रकारको आगजनीमूलक क्रियाकलापहरू थारुहरूको घर

^{३८} धारा २३

^{३९} धारा ३२(२)

^{४०} धारा १५

^{४१} धारा १९(१)

^{४२} धारा २५ (१)

तथा पसलहरुमा मात्र हुनु आफैमा आश्चर्यजनक छ । त्यसले राज्य जनताको सम्पत्ति तथा जीउधनको रक्षामा उदासिन बनेको प्रष्ट छ ।

२०७२ भदौ ७ मा भएको आगजनीका क्रममा निरु ट्रेडर्सलगायतका अधिकांश घर तथा पसल नष्ट भएको छ । सो पसल संचालकका अनुसार करिब १ करोड बराबरको नोक्सानी भएको छ । तर, स्थानीय प्रशासनमा क्षती बारे उजुरी दिँदा प्रशासनले लिन नमानेको र सो विषयमा हालसम्म कुनै पनि सुनुवाई नभएको उनको भनाइ रहेको छ । प्रशासन भने सो विषयमा हालसम्म कुनै पनि उजुरी नपरेको र घटना पुरानो भइसकेको कारण त्यसबारे यथार्थ जानकारी लिन नसक्ने बताउँछन् । निरु ट्रेडर्सबाट करीब १०० मीटरको दूरीमा बारुण यन्त्रको कार्यालय रहे पनि आगो निभाउन कुनै प्रयास नभएको, घरको माथिल्लो तल्लाको कोठामा गर्भवती महिला तथा घरका अन्य सदस्य रहेकै अवस्थामा दुईदुई पटक आगजनी गराउने कार्य भएको स्थलगत भ्रमणको क्रममा बुझियो ।

थारु कल्याणकारीसभा क्षेत्र नं. १ कैलालीले संचालन गरेको थारु शिल्पकला प्रशिक्षण केन्द्र नामक छात्रावास पनि ८ गते आगजनी तथा तोडफोड गरिएको छ । थारु कल्याणकारीसभाका क्षेत्रीय संयोजक गोपाल प्रसाद थारुका अनुसार सो आगजनीमा करीब १६ लाख बराबरको क्षति भएको छ । आगजनीका क्रममा सिलाई मेसिनलगायत सिलाईका विभिन्न लत्ताकपडा समेत नष्ट भएको छ । तोडफोड तथा आगजनीमा एजीएस ट्रेडर्सको ५० लाख र फूलबारी एफएमको करीब २० लाख बराबरको क्षति भएको थारु अगुवाहरुको आंकलन रहेको छ ।

कर्फ्युकाबीचमा भएको त्यस प्रकारको तोडफोड तथा आगजनीमा अखण्ड पक्षधरको हात रहेको थारुहरुको भनाई रहेको छ भने अखण्ड सुदुरपश्चिम एकता समाज जनआन्दोलन परिचालन समितिका संयोजक गोपाल बोहोरा भने यो कुरा मान्न तयार छैनन् । उनीहरुका अनुसार आन्दोलनमा त्यस प्रकारको घटना हुनु स्वभाविक हो र सोही प्रकृतिको घटना गैरथारुमाथि पनि भएको यसबारेमा पनि कुरा उठाउनु पर्छ । र त्यसबारेमा मानव अधिकार आयोगमा समेत उजुरी गरेको उनले बताए । गैरथारुहरुको के कति क्षति भयो भन्ने विषयमा भने उनले बताउन चाहेनन् ।

क्र.सं.	आगजनी भएका सम्पत्तिको विवरण	क्षति	कैफियत
१.	निरु ट्रेडर्स	करीब १ करोड	
२.	टीकापुर नगरपालिका शपिड कम्प्लेक्सको कोठा नं. १६, १७ र २२	नखुलेको	
३.	एजीएस ट्रेडर्स	करीब ५० लाख	
४.	थारु शिल्पकला प्रशिक्षण केन्द्र टीकापुर, कैलाली (छात्रावास)	करीब १६ लाख ४८ हजार	
५.	फूलबारी एफ.एम	करीब २० लाख	
६.	मिना फर्निचर उद्योग	नखुलेको	
<p>स्रोत: स्थलगत अनुगमन, २०७२</p> <p>नोट: यो तथ्यांक स्थलगत अनुगमनका क्रममा पीडितहरूसँगको कुराकानीमा आधारित छ । यसले सबै क्षतिको विवरण समेटेदैन । सरकारी निकायहरुबाट हालसम्म क्षतिबारे कुनै पनि अध्ययन गरी विवरण सार्वजनिक गरेको छैन र क्षति सम्बन्धी उजुरी लिनसमेत आनाकानी गरिरहेको अवस्था छ ।</p>			

इन्सेक कैलालीका संयोजक खडक राज जोशीका अनुसार भदौ ८ गते १६ ठाउँमा आगजनी भएका थिए । ९ गते इन्सेकका तर्फबाट अनुगमनमा जाँदा समेत आगो सल्किरहेको देखिएको उनको भनाई रहेको छ । जोशीका अनुसार कर्फ्युकाबीच भएको त्यस प्रकारका क्रियाकलापमा संलग्नहरुलाई हालसम्म पनि कानूनी कारवाही नहुनु राज्यको कमजोरी हो ।

टीकापुर घटनाका क्रममा मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरू भएको पाइयो । टीकापुर घटनाको रूपमा सो घटना विस्फोट भए तापनि सो घटनाको पृष्ठभूमि धेरै अधिदेखि बनेको प्रष्ट हुन्छ । थारुहरू माथिको चर्को विभेद तथा उनीहरूको माग तथा अधिकारमाथि हुने गरेको प्रशासन तथा गैरथारु समुदायहरूको अन्यायको कारण सो घटना भएको भन्न सकिन्छ । शान्तिपूर्ण विरोध तथा प्रदर्शन गर्न पाउनु जनताको लोकतान्त्रिक तथा नैसर्गिक अधिकार हो । अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारका दस्तावेजका प्रवाधानहरूले जनताका ती अधिकारहरू संरक्षित गरेको छ । तर कैलाली घटनाका क्रममा ती अधिकारहरूको उल्लंघन भएको देखिन्छ । सो घटनामा एक समुदाय केन्द्रित गरेर राज्य संयन्त्रको दुरुपयोग गरेको देखिन्छ । जसबाट जनताको पहिचानको आधारमा विभेद र आत्मनिर्णयको अधिकार, स्वतन्त्र तथा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार, शान्तिपूर्ण भेला हुने अधिकार, यातना, अपमानजनक तथा अमानवीय व्यवहार विरुद्धको अधिकार, निस्पक्ष सुनुवाईको अधिकार, बालबालिकाको अधिकार तथा शिक्षाको अधिकार, स्वास्थ्यको अधिकार, साँस्कृतिक अधिकार, सम्पत्तिको अधिकार आदि हनन भएको देखिन्छ ।

जनताको जनधनको सुरक्षा तथा शान्ति सुरक्षा कायम गर्न स्थानीय प्रशासन अक्षम बनेको देखिन्छ । स्थानीय प्रशासनसँग अनुगमनको क्रममा बुझ्दा, प्रशासनले थरुहट आन्दोलनकारीले विभिन्न आपराधिक, तथा सामाजिक सद्भाव भटकाउने घटना घटाएको जानकारी दिए तापनि अखण्ड पक्षधरका आन्दोलनकारीहरूले के गरे भन्ने विषयमा कुनै जानकारी दिएनन् । त्यसले प्रशासनको विश्वसनीयता र निष्पक्षतामा थारुहट आन्दोलनले उठाएको सवाल गम्भीर रूपमा विचारणीय देखिन्छ । राज्यले विनाभेदभाव सबै जनतालाई समान व्यवहार गर्नुपर्ने सो कुरामा कमी देखिन्छ । राज्य संयन्त्रको फितलो उपस्थितिको कारण अराजक समूहले फाइदा लिएको देखिन्छ । सुरक्षा रणनीति कमजोर भएका कारण सुरक्षाकर्मीहरूले ज्यान समेत गुमाउनु परेको देखिन्छ ।

सामाजिक सद्भाव तथा अन्यायमा परेकाहरूको न्यायका लागि राज्य पक्षबाट ठोस कदम नचालेको कारण समाजमा असन्तुष्टि र विरोधका आवाजहरू सुशुप्त अवस्थामा अझै रहेका छन् । यदि समयमै त्यस प्रकारका असन्तुष्टि तथा असमझदारीका आवाजहरू सम्बोधन हुन नसकेमा भविष्यमा विकराल रूप लिन सक्छ ।

कर्फ्युको समयमा दिउँसै घरबस्ती आगजनी हुँदासमेत प्रशासन मौन रहनु आश्चर्यजनक छ ।

अनुगमनका आधारमा निम्न सुझावहरू गरिन्छ :

नेपाल सरकारका लागि

१. टीकापुरमा भएको आगजनी, लुटपाट र व्यापक मानव अधिकार हननको स्वतन्त्र अध्ययन गरी दोषीहरू उपर तत्काल कानूनी कारवाही गरी पीडितहरूलाई उचित र न्यायिक क्षतिपूर्ति तथा पुनर्स्थापना गरिनुपर्ने । शान्तिपूर्ण, सुरक्षित भयरहित रूपमा बाँच्न पाउने, निर्वाध आवागमन गर्न पाउने, आफ्नो पेशा तथा व्यवसाय संचालन गर्ने वातावरण सृचना गर्नुपर्ने ।
२. पक्राउ परेका निर्दोषहरू माथिको मुद्दा फिर्ता गरिनु पर्ने । राजनीतिक घटनालाई राजनीतिक रूपमा समधान गरी सहज वातावरण तयार गर्नुपर्ने ।
३. घाइते आन्दोलनकारीहरूलाई स्वतन्त्र रूपमा निःशुल्क उपचारको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
४. थारु समुदाय तथा उनीहरूको पहिचान लक्षित नशलीय विभेद हुने क्रियाकलाप, बल प्रयोग तथा दुरुत्साहन रोक्ने, पहिचान तथा अधिकार अभ्यास गर्ने वातावरण सुनिश्चितता गरिनु पर्ने ।
५. थारु आदिवासीहरूको परम्परागत संस्था तथा उनीहरूको संस्कृति निर्वाध अभ्यास तथा अवलम्बन गर्न पाउने वातावरण निर्माण गर्ने । परम्परागत संस्था तथा संस्थागत कार्यमा संलग्न भएकै आधारमा धरपकड, मुद्दामामिला र भ्रमेलामा फँसाउने, शारीरिक र मानसिक यातना दिने कार्य रोक्नुपर्ने ।
६. नागरिकको स्वतन्त्र रूपमा भेला हुन पाउने, संघसंस्था संचालन गर्न पाउनेलगायतका लोकतान्त्रिक अधिकारको सम्मान तथा सुनिश्चितता गरिनुपर्ने ।

७. शान्ति तथा द्वन्द्व रुपान्तरणका लागि नेपाल पक्ष राष्ट्र भइसकेको तथा अनुमोदन गरेका आई.एल.ओ. महासन्धि १६९ र आदिवासी अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र, २००७का प्रावधानहरूको पूर्ण पालना गरिनुपर्ने ।
८. न्यायिक पहुँच र निस्पक्ष सुनुवाईको लागि त्यस क्षेत्रका स्थानीय प्रशासन तथा निकायहरूमा समानुपातिक समावेशी बनाउन पर्ने ।

आन्दोलनकारी पक्षहरूका लागि

१. जुनसुकै परिस्थितिमा पनि आन्दोलन लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यता, मानव अधिकारप्रतिको प्रतिबद्धता र सम्मानलाई कायम राख्दै जाने ।
२. कुनै पनि सामाजिक समूह तथा जाति विशेषको विरुद्धमा पूर्वाग्रही हुने सम्भावनाप्रति संवेदनशील रहने ।
३. जायज माग तथा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारका दस्तावेजहरूले प्रत्याभूत गरेको मानव अधिकारको सम्मान गरिनुपर्ने ।

नागरिक समाज तथा संचार जगतका लागि

१. नागरिक समाजले जातीय सद्भावका लागि समन्वयको कार्य गर्दै, जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्नेतर्फ भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने ।
२. सत्य तथ्य तथा निष्पक्ष सूचना तथा समाचार सम्प्रेषण गरिनुपर्ने ।
३. सामाजिक रुपमा विभेदमा परेकाहरूको अधिकारको आवाजलाई गलत तथा आपराधिक रुपमा चित्रण गर्ने कार्य सच्याउँदै आगामी दिनमा त्यस्तो कार्य हुन नदिन गम्भीर रुपमा सचेत र संवेदनशील भई सामाजिक विद्रोह तथा विद्वेष उत्पन्न गर्ने वातावरण सृजना नगर्ने ।

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार संघसंगठनहरूका लागि

१. स्वतन्त्र र विश्वसनीय मानवअधिकारको अवस्था सार्वजनिक गर्न अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण हुने देखिएकोले २०७२ भाद्र ७, ८ मा भएको आगजनी र लुटपाटसाथै त्यसपछाडि भएका मानवअधिकार हननका बारेमा अनुगमन गरिएमा मानवअधिकार प्रवर्द्धन तथा संरक्षणमा दृढो सहयोग पुग्न सक्नेछ ।
२. गम्भीर मानवअधिकार हननका घटनाहरूलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सार्वजनिक गर्न सहयोग पुऱ्याउने
३. ऐतिहासिक विभेदमा परेका समुदायहरूको मानवअधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याउने ।

आदिवासीहरूको मानव अधिकार हेर्ने विशेष समाधीक्षक

(१) कैलालीलगायत आदिवासीहरूको भूमिमा संविधान निर्माण प्रक्रिया तथा निर्माण भएपछि आन्दोलनको क्रममा भएको मानव अधिकारको विषयमा अध्ययन गर्न भ्रमण गरी तथ्य सार्वजनिक भए आदिवासीहरूको मानव अधिकार संरक्षणमा सहयोग पुग्ने ।

(२) कैलाली घटनामा विश्वसनीय छानबिन गरी दोषीलाई कारवाही गर्ने र आदिवासी थारुहरूलाई निर्भय वातावरणमा जीवन निर्वाह गर्ने अवस्था सृजना गर्न नेपाल सरकार, सरकारका निकाय र राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगलाई पत्राचार गर्ने ।